

MODALITETI REPREZENTACIJE I HORIZONTI INVENCije PROŠLOG U ROMANIMA D. MERCA *GALILEJEV LESTENEC* I I. ŠKAMPERLEA *KRALJEVA HČI*

Ivana Latković
Filozofski fakultet, Zagreb

UDK 821.163.6-311.6.09 Merc D.
UDK 821.163.6-311.2.09 Škamperle I.

Načelo analogije prikazanih (preteklih in sedanjih) dogajanj predstavlja v romanih *Galilejev lestenec* D. Merca in *Kraljeva hči* I. Škamperleta temeljno načelo koncipiranja zgodbe, pa tudi izhodiščno točko za tolmačenje romanov. V skladu s tem se bodo v prispevku problematizirale modalitete predstavljalivosti prikazanega in vloga invencije v njem.

zgodovinski roman, reprezentacija, invencija, D. Merc, I. Škamperle

In the novels *Galilejev lestenec* (Galileo's Chandelier) by Dušan Merc and *Kraljeva hči* (The King's Daughter) by Igor Škamperle principle of analogy between (past and present) event is a fundamental principle of conception of the story, as well as the starting point of their interpretation. Accordingly, the article deals with the modalities of representation, as well as the role within it of invention.

historical novel, representation, invention, D. Merc, I. Škamperle

Dosadašnje analize nekih romana koje bismo s više ili manje sigurnosti mogli uvrstiti u žanr povijesnog romana, a koji s obzirom na godinu nastanka pripadaju onome što se naziva *suвременa slovenska književnost*, ukazuju na svojevrstnu zaokupljenost pitanjima o načinima stvaranja, kriterijima pisanja, uvjetima percipiranja i mogućnostima spoznaje prošlih zbivanja. Prije svega ovdje se misli na romane poput *Menuet za kitaro* V. Zupana, *Galjot* D. Jančara, *Resničnost* L. Kovačića ili *Pot v Trento* K. Koviča u kojima je prisutna više ili manje izražena težnja za relativizacijom fikcionalne narativizacije prošlosti. Spomenuti romani, kao i brojni drugi nastali unazad dva, tri desetljeća, time djelomično modificiraju i/ili potpuno revidiraju žanr povijesnog romana koji je preinakama, a nerijetko i radikalnim zahvatima, u semantički i sintaktički ustroj romaneskne forme pokazao sposobnost realizacije raznovrsnih transpozicija povijesne faksije u

narativnu fikciju. Njima se na sebi svojstven način pridružuju i romani *Galilejev lestenec* D. Merca te *Kraljeva hči* I. Škamperlea ističući se prije svega vremenskim podvignjem istih ili sličnih događaja, odnosno strukturiranjem priče kroz paralelizam dviju vremenski odijeljenih fabularnih linija. Takav princip prikaza prošlih zbivanja nije rijedak unutar žanra povijesnog romana. Dapače, načela analogija, aluzija i alegorija u suodnošenju prikazane prošlosti prema aktualnoj stvarnosti i sadašnjosti vrlo su često nositelji idejnog sloja toga žanra, kao i smjernice tumačenja za njegove čitatelje.

Krenemo li u tom smjeru u analizu ovih romana, na samom početku uvidjet ćemo kako je međusoban status pojedinih fabularnih linija u romanima ponešto drugačiji. U Merčevu romanu prikazana su zbivanja koja pripadaju 1613. godini i kraćem razdoblju od 1913. do 1916. godine. Vremenski ranija zbi-

vanja obuhvaćaju događanja vezana za proces spaljivanja vještica kojima je u središtu lik Helene Verčić, »glavne čarovnice v deželi« (Merc 1996: 49) i njezine polusestre Angele Strah koje su prepoznate kao »Satanove sodelavke« zbog čega moraju biti spaljene na lomači. To je vrijeme nagovještaja novih ratova protiv Turaka, vrijeme kuge, vrijeme kada su »same zle novice obkrožale deželo« i »tesnoba se je stopnjevala, vsi so pričakovali sodbe (Merc 1996: 45). Opisano vrijeme s početka 17. stoljeća možemo obilježiti oznakom *teškog* povijesnog vremena. Njegov simbolički potencijal počiva i uvijek se iznova stupnjuje suprotstavljenošću između progonitelja i proganjanih – prve utjelovljuju inkvizicijski tlačitelji čija temeljna tvorbena snaga počiva na moći i vlasti, a druge mahom čine žene koje figuriraju kao sabirno mjesto sveopćeg negativiteta prvih i kao takve generiraju grešno djelovanje te njegovu neupitnu i apriornu osudu.

Odnos prema drugoj fabularnoj liniji, onoj koja se odvija početkom 20. stoljeća, uspostavlja se prije svega preko paralelizma ženskih likova, i to implicitnom analogijom odnosom između Helene Verčić i Amalije Traven. Potonja je na istraživačkoj meti neke vrste tajne organizacije, »lože« većinom sastavljene od predstavnika crkvenih redova u Slivnici, te lokalnog apotekara. Funkcija i smisao djelovanja njihove tajne družbe određena je dosezanjem viših ciljeva – »čistosti sveta, za nebeško kraljestvo na Zemlji« (Merc 1996: 70). Ono je usmjereno prije svega »zoper moralno skaženost sveta, zoper znanost in zoper novo nastajajočo umetnost in zlagane ideje socializma« (Merc 1996: 72), a unutar toga »boja zoper zlo« Amalija je, kao i njezina povijesna dvojnica Helena Verčić, srž i simbol »iz davnine prisotnega zla« koji se pod svaku cijenu mora iskorijeniti:

Amalija Traven je sprejemala pozive iz davnine, pokazala bo pot zla, ki se plazi od človeka do človeka iz časov temne magije, ko se je začel boj med zlim in dobrim, Amalija je prišla v te kraje iz pretekosti, ona je medij zla, ki ga

ne morejo izkoreniti ne vojna ne pobožnost in ne molitev, njo je treba uničiti. Obvladovati so jo začele tiste nadnaravne sile, sile zla, ki so delo zla v naravi in so izven nadzora božjega. Stari inkvizicijski zapiski potrjujejo, da gre pri njej za resnično Satanovo delo, po vseh preizkusih, ki jih bo potrebno sicer še opraviti, bo dokazano, da gre za čarovništvo. (Merc 1996: 81.)

Vanjska manifestacija unutarnje Helenine i Amalijine, uopće ženske grešnosti jest njihova tobožnja neobuzdana i posrnula putečnost, njihovo besramno zavođenje i uporno navođenje na »krivi« put. Drugim riječima, žena je prije svega »pobudnica prvinskoga erosa« i kao takva predstavlja uzurpirajući moment svijeta koji harmoniju »bivanja razkrije v svoji ogroženosti« (Matajč 2000: 112, 113).

U Škamperleovu romanu *Kraljeva hči* povijesni paralelizmi također postoje, iako se oni u cjelini bolje mogu promatrati kroz kauzalnu povezanost dviju priča, a možda manje u njihovu analogijskom suodnošenju. Naime, vremenski ranija priča smještena je u vrijeme vladanja cara Rudolfa II. krajem 16. i početkom 17. stoljeća. U njoj su prikazana zbivanja vezana za život carskog alkemičara Mihaela Maiera i potragu za kamenom mudrosti te za njegovu ljubav prema seoskoj udovici Jerini koju na koncu kao vješticu spale na lomači. Druga fabularna linija smještena je u suvremenost i njoj je u središtu povjesničar Ernest Fabian koji po tajnovitom pozivu na znanstveni skup odlazi u Prag. Na putu do Praga upoznaje Katju i u nju se zaljubljuje. Fabian postupno otkriva kako je poziv dobio od masonske lože koja djeluje u Pragu s ciljem »moralno prenoviti svet«, odnosno s idejom o preobrazbi europskog prostora koji se mora istrgnuti »plastičnemu uspehu amerikanizma« i oduprijeti se »jalovosti bruseljskega tehnokratizma« (Škamperle 2002: 212, 218) te koja Fabiana nastoji pridobiti u svoje redove kao zastupnika i čuvara interesa ovih prostora.

Primarna razlika narativnih paralelizama, odnosno motivskih podvostručenja ovih

dvaju romana očituje se u (ne)prisutnosti tematiziranja suvremenosti. Naime, u Merčevu romanu obje fabularne linije smještene su izvan čitateljeva vremensko – iskustvenog horizonta, dok je u Škamperleovu romanu većim dijelom tematizirana upravo suvremenost. Unatoč tome, analogijski princip ispisiivanja i kasnijeg tumačenja ovih romana nanovo se potvrđuje kao omiljeno sredstvo koncipiranja priče i podastiranja idejne poruke romana. U prilog tomu govori i V. Žmegač u svojoj poznatoj studiji o povijesnom romanu:

[V]iše nego ijedan drugi tip romana, historijski je upućen na stalno oživljavanje svoje temeljnice, naime, na stvaranje analogija. Koliko god i mijenjao neka svoja obilježja, misao povijesne usporedbe čvrsto je ugrađena u njegovu bit, koja se konstituira u čitateljevoj svijesti u procesu uspoređivanja prikazane prošlosti i receptorove današnjice. Formula recepcije vazda je dekodiranje analogija. (Žmegač 1994: 87.)

Razlog takvu analogijsku suodnošnju prošlosti i sadašnjosti nerijetko se tumači težnjom za dokidanjem vremenske linearnosti, odnosno ukazivanjem na cikličnost, ponovljivost povijesti koja je pri tome viđena kao »prostor stradanja, zla i opomene« (Nemec 2003: 267). Drugim riječima, analogijskim načelom prikazani događaji u Merčevu i Škamperleovu romanu impliciraju ponovljivost događanja. U njima se traži »za zajedničkim nazivnikom i 'preklapanjem' u povijesnim mijenama te sugerira reverzibilnost povijesnih procesa« (Nemec 2003: 268). Ta svojevrsna mobilnost povijesti, odnosno »interhistoričnost« kako je naziva Žmegač (1994: 76), koja u svojim pretpostavkama afirmira neku vrst svezremenosti, ahistoričnosti nauštrb susljedne, kronološke i linearne raznovremenosti, prikriva u sebi odraz uspostave identifikacijskih sastavnica subjektiviteta koji se oformljuje u toj sinkroniji događanja. Naime, u dokidanju vremenske linearnosti i nametanju analogijskog tumačenja prikaznog, utkana je u nekoj svojoj varijaciji ideja o vječnom vraćanju istog, a ta

je ideja vjerojatno od krucijalnog značenja u promišljanju idejnog i konceptualnog sloja ovih dvaju romana. Na tragu Nietzschea, toj se ideji, odnosno njezinu radikalnu preispitivanju, posvetio Gilles Deleuze u svojoj knjizi *Razlika i ponavljanje* (Différence et répétition). U njoj je postavljena teza prema kojoj »ono što se može vечно vraćati nije jednako [...], već ono što je isto može biti samo ponavljanje različitog, obnavljanje razlike«, a viđena je u okviru filozofije reprezentacije kao »filozofije organskog ponavljanja koja vечно vraćanje razume kroz predstave identiteta« (Milić 2000: 179–180). U tom je smislu osobito provokativno pitanje o smislu i funkciji podražavanja prošlih zbivanja u Merčevu i Škamperleovu romanu, posebice jer je riječ o povijesnim romanima kojima tradicionalno pripada privilegirani status propitivanja pri/povijesti kao mjesta ovjere nacionalnog i kulturnog identiteta, odnosno o žanru koji u novijoj svojoj inačici nerijetko opovrgava, propituje i/ili preslaže neke općevažne, sveobuhvatno i univerzalno postavljene pretpostavke (nacionalnog) identiteta.

Unutar spomenute Deleuzeove teze o razlici koja nas goni da prelazimo iz jednog poretka ponavljanja u drugi, prošlost je viđena kao sinteza čitavog vremena. Sadašnjost i budućnost samo su njezine dimenzije, dok pamćenje kao »temeljna sinteza vremena« podrazumijeva princip predstavljanja u dva aspekta – kao reprodukciju bivše sadašnjosti i refleksiju aktualne. Nadalje, Deleuze razlikuje tri sinteze vremena:

Prva sinteza, sinteza navike, uspostavila je vreme kao živu sadašnjost u pasivnom utemeljenju od kojeg su zavisili prošlost i budućnost. Druga sinteza, sinteza pamćenja, uspostavila je vrijeme kao čistu prošlost s gledišta temelja koji je doveo do toga da prođe sadašnjost i da se, otud, dogodi neka druga sadašnjost. Ali u trećoj sintezi sadašnjost više nije do akter, autor, pokretač čija je sudbina da samog sebe izbriše [...] Sadašnjost, prošlost, budućnost, otkrivaju se kao Ponavljanje putem tri sinteze, ali na vrlo različite načine. Sadašnjost je repertitor, ponavljač, prošlost sama repeticiija, po-

navljanje, ali budućnost je ono ponovljeno. No, tajna celokupnog ponavljanja jeste u ponovljenom, kao dva puta označenom. [...] treća sinteza obezbeđuje poredak, celinu, niz i krajnji cilj vremena. [...] načiniti od ponavljanja mišljenje i proizvođenje onog »apsolutno različitog« – načiniti da, za sebe, ponavljanje bude razlika po sebi. (Delez 2009: 158–161.)

Na tragu takvih Deleuzeovih promišljanja mogli bismo reći kako su prikazane priče-slike u Merčevu i Škamperleovu romanu zapravo pojedine etape, Deleuzeovim riječima, sinteze, ponavljanja predodžbe identiteta, odnosno kako je riječ o prelasku iz jednog divergentnog niza u drugi. Prvi je niz onaj koji pripada prošlosti, ili ostanimo dosljedni Deleuzeu, bivšoj sadašnjosti – u Merčevu i Škamperleovu romanu doživljaji događanja lociranih u 16. i 17. stoljeće; drugi niz, onaj koji pripada aktualnoj sadašnjosti – u romanima su to događaji oko Amalije Traven, odnosno Ernesta Fabiana. Ono što proizvodi sličnost nizova jest s jedne strane brutalan progon Helene i Amalije, i s druge strane potraga za višim stupnjem stvari Mihaela Maiera i Ernesta Fabiana. Međutim u tom možda isuviše pojednostavljenu odgovoru još uvijek se skrivaju sličnost, istost, nešto što je isto u istom trenutku, no postoji nešto što se više ne određuje pomoću identiteta, što je »fragment čiste prošlosti« (Delez 2009: passim) i što se ne može svesti na prošlu i aktualnu sadašnjost. Ono ne može biti isto, identično jer nizovi međusobno koegzistiraju te »nije više moguće jedan smatrati izvornim, a drugi izvedenim, jedan modelom, a drugi kopijom«, pa je u skladu s time smisao vječnog vraćanja »odsustvo ustanovljivog izvora, to jest ustanovljenje izvora kao razlike« (Delez 2009: 208–209). Time Deleuze oštro oskvrnjuje načelo identiteta koji za njega više nije ni original ni kopija, već simulakrum ili fantazma.

Prikazani svjetovi Merčeva i Škamperleova romana stvoreni su *ex negativo* jer je prošlost zbilja kakva ne bi smjela biti (Žmegač 1994: 87). Takvo je načelo prije svega zacrtano u pričama o Heleni i njezinoj polusestri

Angeli te u događanjima oko lika seoske udovice Jerine u koju se zaljubljuje Mihael Maier. U njima je simbolika represivnosti sveprisutne i svemoćne ideologije prikazana kroz bespogovornu poslušnost okoline čopor-skih značajka koja pod svaku cijenu i svim sredstvima želi dokinuti uzurpirajući element (otjelotvoren u Heleni, Angeli, Jerini ...) prividno skladnog i harmoničnog svijeta u kojemu bivaju. Vidljivo je to prije svega u inkvizicijskim saslušanjima i kasnijim mučenjima »vještica«, ali i primjerice u Merčevu romanu kod izvođenja kazališnog komada u kojemu se masa veseli pogubljenju plemića, ili pak u Škamperleovu romanu u opisu bijega Mihaela Maiera u ivanjskoj noći. Intenzitet užasa, straha i tjeskobe proganjanih u oba se romana dodatno stupnjuje pregeljevskim biblijskim stilom: »Bila je lakota; bila je kuga; bil je Turek in vojska« (Škamperle 2002: 153) ili »Ljudi je naplavljaljo po vseh vojnah, v vseh letnih časih. Napihovalo jih je, zaustavljali so se na plitvinah, mulj jih je prekril« (Merc 1996: 45). Međutim, u oba romana ponuđena je neka vrsta alternativna življenja i djelovanja kao svojevrsna utočišta i zavjetrine od onog represivnog i bezumnog. U Merčevu romanu ona se očituju kroz Helenino i Angelino bavljenje travarstvom koje se, kako je to primijetio M. Hladnik (1999), manifestira u dvostrukom djelovanju – s jedne strane ono je »sredstvo omame, ki lajša trpljenje ob mučenju, po drugi plati pa simbol prvinskih, naravnih vrednot, ki jim avtor pripisuje regulativni in zdravilni značaj.« To pribježište, odnosno zasebna sfera djelovanja kolike-tolike slobode prozvanih »vještica« podvaja se i u kasnijim vremenskim događanjima s Amalijom Traven, koja kao posvojeno dijete upravo umrlog apotekara ima pristup »čarobnim« prašcima i tajnim pripravcima, što joj dodjeljuje barem prividnu moć u inače ničime naklonjenoj situaciji. S druge strane, u Škamperleovu romanu, poveznica između Ernesta i Mihaela leži u potrazi za višim oblikom stvari, postojanja, i to, autorovim riječima, nakon zapletenosti »v notarnje in zunanje

neočišćeno stanje» (Škamperle 2002: 18). Ono se prije svega očituje u bavljenjima alkemijom i potragom za kamenom mudrosti, »kamen, ki zdravi in odrešuje. [...] kamen, ki pomirja nasprotja in prinaša nesmrtnost« (Škamperle 1997: 283), koja nakon svih prevrata rađa slutnju »da bi iskani lapis, katalizator 'temeljnih prvin', određujuće sredstvo duhovne transformacije, utegnula biti ljubezen« (Matajc 2000: 135).

U tako postavljenim, nazovimo ih, alternativnim prostorima slobode, nazire se nešto što u svojoj ponovljivosti nije isto, nešto što spaja disparatne nizove prošlosti i aktualne sadašnjosti i što se više ne određuje putem identiteta, već suštinske razlike. Ne može se ponavljati ono što je isto, po Deleuzeu, samo se razlika ponavlja jer inače ostaju »neshvatljive novina, invencija, produkcija, geneza, istorija« i zato on »postavlja obrnutu, radikalnu hipotezu: ponavljanje nije re-produkcija Jednog/Istog, već stvaranje iz različitog, za različito« (Milić 2000: 180). Razlika je, među ostalim, ona koja posredstvom invencije omogućuje preslagivanje slike mišljenja (usp. Romčević 2000).

Oba romana, i *Galilejev lestenec*, a naročito *Kraljeva hči* nastoje svojim povijesnim paralelizmima ponuditi neku vrst sinteze povijesnih zbivanja i odrediti ih prema sadašnjem trenutku po načelu analogijskog principa ponavljanja. Međutim reprezentacija prošlog ne očituje se u ponavljanju istog, već kao re-prezentacija podrazumijeva da se »svijesti vraća nešto što joj je već prije bilo prezentno« i time uključuje »moment pre-radbe, reprodukcije ili udvostručenja« (Nöth 2004: 165). U tom procijepu otvaraju se mogućnosti invencije prošlosti. Na unutartekstualnoj razini one su vidljive u preplitanju povijesti i fikcije, odnosno u tvorenju zajedničke strukture »zahvaljujući kojoj i historija i fikcija konkretiziraju svakoj od njih pripadajuću intencionalnost tek služeći se intencionalnošću one druge« (Ricœur 1990: 237). Na izvanktekstualnoj razini, mogućnosti invencije proizlaze iz svojevrstne performa-

ktivnosti koja podrazumijeva djelatnu ne samo autorsku, već i čitateljsku instancu, i to na način da ona uvijek iznova slaže značenjske sastavnice prikazane priče povijesti koja ne posjeduje svoj konačni oblik već je uvijek iznova podložna novim i(nter)vencijama.

U tako dinamičnoj strukturi stalnih ponavljanja i i(nter)vencija, cilj konačne sinteze uvijek izmiče, jer uvijek ostaje i nešto što se ne da u potpunosti predočiti. Mogli bismo reći, na tragu Foucaulta, kako taj svojevrstni višak pripada historijskoj svijesti, odnosno »neidentitetu onog vremenskog« na temelju kojega se »unositi nešto neprozirno u transparentiju odnosa reprezentacije« (Frank 1994: 210). To su oznake nove paradigme znanja koja je odbacila klasični model reprezentacije i njegova načela analogije i sličnosti na kojima je počivao sklad između riječi i stvari te koja, nakon epistemološkog reza koji Foucault smješta početkom 19. stoljeća, iz paradigme poretka ulazi u paradigmu povijesti – »način postojanja svega što je dato u iskustvu, Istorija je postala nezaobilazna za našu misao« (Foucault 1971: 267).

Romani *Galilejev lestenec* i *Kraljeva hči* unutar žanra povijesnog romana ističu se prije svega koncepcijom dviju vremenski razdijeljenih priča postavljenih u analogijski odnos, koji time postaje i polazna točka njihova tumačenja. U tako koncipiranom prikazu prošlih zbivanja, javljaju se brojna pitanja njihove predstavljenosti, prije svega s obzirom na implicitnu ideju o ponovljivosti istog unutar prikaznog, ali isto tako i s obzirom na njegovu historijsku uvjetovanost. Upravo u tim »ograničenjima« otvara se neograničen prostor invencije kao prostor uvijek aktivnih predodžbi koje upotpunjuju raznolike horizonte značenja.

Literatura

- DELEZ, Žil, 2009: *Razlika i ponavljanje*. Beograd: Fedon.
- FUKO, Mišel, 1971: *Riječi i stvari*. Beograd: Nolit.

- FRANK, Manfred, 1994: *Kazivo i nekazivo*. Zagreb: Naklada MD.
- HLADNIK, Miran, 1999: Slovenski zgodovinski roman danes. Erika Kržišnik (ur.): *35. seminar slovenskega jezika literature in kulture*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 117–136. http://lit.ijs.si/zgr_dons.html
- MATAJC, Vanesa, 2000: *Osvetljave*. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura.
- MERC, Dušan, 1996: *Galilejev lestenec*. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura.
- MILIĆ, Novica, 2000: Rizom – Delez. *Reč-časopis za književnost i kulturu i društvena pitanja* 58/4. 179–192.
- NEMEC, Krešimir, 2003: Historiografska fikcija. Krešimir Nemeč: *Povijest hrvatskog romana (od 1945 do 2000. godine)*. Zagreb: Školska knjiga.
- NÖTH, Winfried, 2004: *Priručnik semiotike*. Zagreb: Ceres.
- RICŒUR, Paul, 1990: Preplitanje historije i fikcije. *Quorum* VI/1990. 236–247.
- ROMČEVIĆ, Branko, 2000: Delezov čekić. *Reč-časopis za književnost i kulturu i društvena pitanja* 58/4. 223–231.
- ŠKAMPERLE, Igor, 2002: *Kraljeva hči*. Koper: Lipa.
- ŽMEGAČ, Viktor, 1994: Povijesni roman danas. Viktor Žmegač: *Književnost i filozofija povijesti*. Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo.